

H. Bock: Kreuterbuch, 1560, Von Stabwurz, Gertwurz.

Von Stabwurz, Gertwurz. Cap. CXII.

Die wolriechenden Stabwurtz, wa sie recht gehalten werden, mögen sie den Winter wol leiden, wiewol Theoph.lib.vj.ca.vij.und andere schreiben, Stabwurtz mögen den frost nit dulden, vermeinen villeicht die bletter welche gegen dem Winter schwartz werden, und abfallen. Die stengel, gerten und wurtzel, wa sie in unsern gärten gepflantz werden, bleiben sie frosts halben unverseert, schlagen jährlichs auß wie andere bäum, gegen dem fröling, und seind diser Stabwurtz zwo, groß und klein, bede eins gûten geruchs und bitteren geschmacks. Der gantz staud an jhnen beden ist holtzecht. Die bletter an den gertlin der kleinen Stabwurtz seind eschenfarber oder groer dann des grossen, aller ding dem obgemelten Wurmkraut gleich.

Die groß Stabwurtz tregt sehr langen dünne unnd schwancke rûten, mit grünen und grossen bletlin bekleidet, der gemeinen Chamillen zerschnitten blettern fast gleich. (Forma.) Diser staud würt etwann mans hoch, am geruch stercker und lieblicher dann die klein, sonst ist

Van staafkruid, twijgenkruid. Kapittel 112.

Dat goed ruikende staafkruid waar ze recht gehouden worden mogen ze de winter wel lijden, hoewel Theophrastus libro 6 kapittel 7 en andere schrijven, staafkruid mag de vorst niet dulden, menen mogelijk de bladeren welke tegen de winter zwart worden en afvallen. Die stengel, twijgen en wortel wanner ze in tuinen geplant worden blijven ze vanwege de vorst onbeschadigd, slaan jaarlijks uit zoals andere bomen tegen het voorjaar, van deze staafkruid zijn er twee, groot en klein, beide een goede reuk en bittere smaak. De ganse vaste plant aan hen beiden is houtachtig. De bladeren aan de twijgen van het kleine staafkruid zijn askleuriger of grauwer dan de grote, aller ding het opgenoemde wormkruid gelijk.

Dat grote staafkruid draagt zeer lange dunne en zwenkende roeden met groene en grote blaadjes bekleedt, de gewone kamille met gesneden bladeren erg gelijk. Deze vaste plant wordt wat mans hoog, aan reuk sterker en lieflijker dan de kleine, anders is geen

kein onderscheidt under jnen. So man junge stöcklin von denen woll auffzielen, mag man gegen dem Fröling oder im Herbst, junge gertlin von jnen bede abreissen, die pflantzen unnd setzen wie die junge Lavander oder Rosamarein stöcklin. (Tempus.) Gegen dem Augstmonat blüet die Stabwurtz. Seine blümen seind goltgäle knöpflin, wachsen vil von unden an biß oben aussen an den ruten, nit anderst dann am Wermütkraut, so die aufffallen, hab ich nie kein mal junge stöcklin darvon mögen zielen. [294]

(3) Noch hab ich ein schöne Stabwurtz in Wormpser gaw an den rechen funden im Herbst blüen, nit weit von Haseloch, das kraut und der geruch waren wie der kleinen Stabwurtz, die blüet, welcher diß gewächß vil gewint, war aller ding wie des Wermüts, also das ich erst mals vermeint, er were Wermüt, biß das ichs kraut besahe, und am geruch ein Stabwurtz erkante, der geschmack war bitter. (Haselich.) Das wild geschlecht spreit sich auff der erden auß, steigt gar nit übersich ligt mit seinen dünnen gertlin auff der erden, nit anderst dann Weggras, mit wenig bletlin bekleidet, die seind rein zerspalten. Die knöpftechte blümlin eschenfarb, nit anderst dann am Beifüß, eins zimlichen guten geruchs, wachpt gegen den bergen, auff den sandechte wegstrassen, an den büheln, in der Sonnen da nit hecken seind. Erfreiert nit bald im winter, darumb es kein Alsiosa sein mag. (Besem kraut.)

Von den Namen.

Dioscorides schreibt, der Wermüt auß Ponto und Cappadocia vom berg Tauro sei d best. Nun haben wir den selben auch (Gott sei lob) im Teutschen land wachsen. Von der Stabwurtz sagt er, Abrotanum heiße Absynthium ponticum, also haben wir die zween Wermüt auß Ponto, unnd mögen dise zwei gewächs, Wermüt und Stabwurtz oder Gertwurtz einerlei krafft und würckung haben, wie Galenus in libello de succidaneis für den Wermüt Stabwurtz zunemen befilhet, darumb die Römer vor zeitten Abrotanum Ponticum Absynthium genent haben, wie das Diosc.bezeugt, lib.iiij.ca.xxvj.und schreibt darbei, man halt den grossen Stabwurtz für das Siculum. (Paul. Aegin.lib.7.cap.3.) Sonst nent man Stabwurtz, Abutonon, Heraclium, Cholopeon,

onderscheid onder hen. Zo men jonge stekjes van die wil opkweken mag men tegen het voorjaar of in herfst jonge roeden van hen beide afhalen, die planten en zetten zoals de jonge lavendel of rozemarijn stekjes. Tegen augustus bloeit dat staafkruid. Zijn bloemen zijn goudgele knopjes, groeien veel van onder aan tot boven uit aan de roede, niet anders dan aan alsemkruid, zo die uitvallen heb ik niet een maal jonge stekjes daarvan mogen telen. [294] Noch heb ik een mooie staafkruid in Wormser gaw aan den rekken gevonden die in herfst bloeien, niet ver van Haseloch, dat kruid en de reuk waren zoals de kleine staafkruid en de bloei welke dit gewas veel gewint was aller ding zoals de alsem also dat ik de eerste keer meende het is alsem totdat ik het kruid bezag en aan reuk een staafkruid herkende, de smaak was bitter.

Dat wilde geslacht spreidt zich op de aarde uit en stijgt geheel niet omhoog, ligt met zijn dunne roeden op de aarden, niet anders dan weggras, met weinig blaadjes bekleedt, die zijn rein gespleten. De knoopachtige bloempjes askleurig en niet anders dan aan bijvoet, een matige goede reuk, groeit tegen de bergen, op de zanderige wegstraten, aan de heuvels in de zon waar geen hagen zijn. Bevriest niet gauw in de winter daarom het geen Alsiosa zijn mag.

Van de namen.

(**Artemisia campestris**, **Artemisia abrotanum**) Dioscorides schrijft de alsem uit Pontus en Cappadocië van berg Taurus is de beste. Nu hebben we dezelfde ook (God zei lof) in Duitse land groeien. Van het staafkruid zegt hij; Abrotanum heet Absynthium ponticum', also hebben we die twee alsems uit Pontus en mogen deze twee gewassen, alsem en staafkruid of twijgkruid, een en dezelfde kracht en werking hebben zoals Galenus in libello de succidaneis voor de alsem staafkruid aan te nemen beveelt, daarom de Romeinen voor tijden Abrotanum Ponticum Absynthium genoemd hebben zoals dat Dioscorides betuigt, libro 3 kapittel 26 en schrijft daarbij men houdt het grote staafkruid voor dat Siculum. Anders

Thelyphthorion, Absinthiomenon, Procampylon, Cynanchiten, Thelithamnon, dulcem Ancona, und Neuraphoenicos, und Absinthium für sich selbs. Constantinus in seinem büchlin de Gradibus, gedenckt noch eins Stabwurtz, und spricht er wachs in Armenia, und heiß daselbst Syche, spricht weiter er sei warmer natur, bewege den harn, eröffne die verschlossenen mütter, und so man ein weib darmit bereüche die ein todt kindt bei jhr drage, das werd mit disem rauch fürgetriben, obs aber dise frembde Stabwurtz sei im Gaw, gib ich zûbedencken. (Constantinus de Abrotano. Weiber presten. Todte geburt.) [295]

Das wild Stabwurtz nent man Besemkraut, umb seiner vilen reiþlin oder dünnen gertlin willen, darzû sie auch düglich seind. Ettlich meinen es sei ein wilder Beifüß, das ich nit wol glauben kan, darumb das es mit der gestalt, geruch und geschmack, den Stabwurtz änlicher ist, dann dem Beifüß. Man mócht dise Gertwurtz oder Besemkraut wol Ancon unnd Procampylon heissen, dann seine reiser unnd gertlin wachsen nit ubersich, sonder ligen allzeit auff der erden außgespreit, so neigen sich auch alle gerten von der zamen zû der erden. Stabwurtz würt der statt halben Heraclia, die in Ponto ligt, Heraclium genent, gleich auch wie der Origanus, dann in der selben grentzen vil der kreütter von jhn selber wachsen. (Ancona.) Im Serapione heiß Stabwurtz Catmu ca. CCCij. in Auerth. Halscia, Plinius schreibt auch von zweien geschlechtern lib. xxj. cap. xxj. et cap. x. Ist der gewächs eins das man inn die Wurtzwüsch thût, damit die alten weiber vil narten werck treiben. (Wurtzwüsch. Pfeil auß

ziehen.) Hieronimus Braunschweig sagt dem kraut Schopwurtz und Garthagen, darumb das es nutz ist pfeil und anders auß dem fleisch zûziehen. Andere nennen es Kuttelkraut, und Ganserkraut, und soll auff Arabisch auch Hesum, Beremisch, Berengesif, und bei anderen Sauschaurarim heissen. Wiewol dise namen nit zûr Stabwurtz gehóren, wie Simon Jannensis meint, so ist das wórtlin Belengesif oder Berengesif, Artemisia und Sanguosaro Abrotanum.

Von der Krafft und Würckung.

Zame unnd wilde Schopwurtz seind warmer drückener qualitet, gleich dem Wermût, unnd

noemt men staafkruid Abutonon, Heraclium, Cholopeon, Thelyphthorion, Absinthiomenon, Procampylon, Cynanchiten, Thelithamnon, dulcem Ancona en Neuraphoenicos en Absinthium voor zichzelf. Constantinus in zijn boekje de Gradibus gedenkt noch een staafkruid en spreekt het groeit in Armenië en heet daar Syche, spreekt verder het is warme natuur, beweegt de plas, opent de gesloten baarmoeder en zo men een vrouw daarmee berookt die een dood kind bij zich draagt dat wordt met deze rook voort gedreven, of het echter deze vreemde staafkruid is in Gaw geef ik te bedenken. [295]

Dat wilde staafkruid noemt men bezemkruid vanwege zijn vele twijgen of dunne roeden waartoe ze ook deugdelijk zijn. Ettelijke menen het is een wilde bijvoet, dat ik niet goed geloven kan, daarom dat het met de gestalte, reuk en smaak meer op het staafkruid lijkt dan de bijvoet. Men mag dit Gertkruid of Besemkruid wel Ancon en Procampylon noemen, dan zijn twijgen en roeden groeien niet omhoog, maar liggen altijd op de aarde uitgespreid, zo nijgen zich ook alle twijgen van de tamme ter aarde. Staafkruid wordt vanwege de stad Heraclia, die in Pontus ligt, Heraclium genoemd gelijk ook zoals Origanus, dan in dezelfde grens veel van die kruiden van zichzelf groeien. In Serapio heet staafkruid Catmu kapittel 302, in Auerhois Halscia, Plinius schrijft ook van twee geslachten libro 21 kapittel 21 en kapittel 10. Het is een van de gewassen die men in de kruidbossen doet waarmee de oude vrouwen veel gekkenwerk drijven.

Hieronimus Braunschweig noemt het kruid schotkruid en Garthagen, daarom dat het nuttig is pijl en anders uit het vlees te trekken. Andere noemen het kuttelkruid en ganskruid en zou op Arabisch ook Hesum, Beremisch, Berengesif en bij anderen Sauschaurarim heten. Hoewel deze namen niet tot staafkruid behoren zoals Simon Jannensis meent, zo is dat woordje Belengesif of Berengesif, Artemisia en Sanguosaro Abrotanum.

Van de kracht en werking.

mag je eins für das ander in leib und Eüsserlich genommen und erwólet werden, wie solchs Galenus im büchlin de Succidaneis bezeúgt.

Innerlich.

Stab oder Gerwurtz die vorderste schöplin mit jhren blümen in wein oder wasser gesotten, darzú genommen honig oder zucker, zúm tag drei oder vier mal darvon gedruncken, ist ein edele kunst für das keichen, dann es raumpt die brust, vertreibt das hertz gesperrt Cardiacam, unnd den hústén, zertheilt alle záhen schleim der Lungen, der nieren, der mútter und blasen, stillt das drópflecht harnen, legt und stillt alle wethumb im leib, das wasser darvon gebrant, hat nit weniger krafft. Andere tugent dises krauts sűch under dem Wermút. (Keichen. Hertz gesperrt. Harnwinde.)

Eüsserlich.

Ein rauch von Stabwurtz gemacht, vertreibt alle giftige thier, umb des willen die weiber gemelt kraut nicht unbillich inn die wurtz wűsch nemen. Das gebrant wasser heilt alle Scorpion unnd Spinnen stich, seűbert unnd heilt die heimliche glider der weiber, darmit gewáschen, dűchlin darinn genetzt, τc. (Gifftige thier. Spinnen stich, Heimliche glider. Har wachsen.)
Das kraut zű eschen gebrant, und mit honig vermengt zű einer salben, macht haar wachsen darmit ettlich tag bestrichen. [296]

Tamme en wilde schotkruid zijn warme droge kwaliteit gelijk de alsem en mag de ene voor de andere in lijf en uiterlijk genomen en aanbevolen worden zoals zulks Galenus in boekje de Succidaneis betuigt.

Innerlijk.

Staaf of Gerkruid die voorste scheuten met hun bloemen in wijn of water gekookt en daartoe genomen honing of suiker en per dag drie of viermaal daarvan gedronken is een edele kunst voor dat kuchen, dan het ruimt de borst, verdrijft de hart spanning Cardiacam en het hoesten, verdeelt alle taaie slijm der longen, de nieren, de baarmoeder en blaas, stilt dat droppelende plassen, legt en stilt alle weedom in lijf, dat water daarvan gebrand heet niet minder kracht. Andere deugd van dit kruid zoek onder de alsem.

Uiterlijk.

Een rook van staafkruid gemaakt verdrijft alle giftige dieren daarom de vrouwen gemeld kruid niet onbillijk in de kruidbossen nemen. Dat gebrand water heelt alle schorpioen en spinnen steek, zuivert en heelt de heimelijke leden van de vrouwen, daarmee gewassen, doekjes daarin genat etc.
Dat kruid tot as gebrand en met honing vermengt tot een zalf maakt haar groeien, daarmee ettelijke dagen bestreken. [296]

Dodonaeus;

Van averone Kap. 1.

Geslacht of onderscheid.

Van averone (zoals Dioscorides schrijft) zijn er twee geslachten waarvan de ene averone wijfje of grote averone genoemd wordt. De andere heet averone mannetje of kleine averone en beide geslachten zijn hier te lande algemeen.

Vorm.

Abrotanum foemina of grote averone. Abrotanum mas of kleine averone.

(Artemisia campestris? tweede is Artemisia abrotanum (=citroenkruid))

De grote averone groeit vaak (vooral als het gevormd wordt) hoger dan een lange man en lijkt op een boom. Het heeft harde en taaie takken. Daar komen overal veel witte, askleurige en zeer gesneden blaadjes aan die net als de bladeren van veel bomen 's winters vergaan en in april weer opnieuw uitkomen. Zijn bloemen zijn goudgele knopjes en groeien langs de takken net zoals alsem.

De kleine averone groeit nooit zo hoog en heeft tere en dunne steeltjes die meestal uit de wortel voortkomen. Zijn bladeren zijn groener, langer, zachter en meer gesneden dan de bladeren van de grote averone. Ze vergaan ook 's winters en komen in mei weer uit met andere nieuwe steeltjes. Deze averone draagt hier te lande zeer zelden bloemen. Het is zeer sterk van geur en geurt sterker dan de grote. De wortel hiervan is zacht en kruipt vrijwel overal uit met vele nieuwe takken en scheuten.

3 Naast deze twee geslachten van averone vind je nog een ander geslacht dat me toegezonden is door D. Jaspas van der Heide van Leuven. (*Artemisia cina*?) Dat lijkt in zijn stelen en groei op de kleinere averone, maar zijn bladeren zijn niet zo lang en lijken meer op de bladeren van de grote averone, hoewel ze zachter en niet zo wit zijn. Deze averone is van een zeer aangename geur, het lijkt wel wat op de geur van de gewone cipres waarvan wij op zijn plaats zullen schrijven.

Plaats.

Beide averonen groeien hier te lande alleen in de hoven waar ze geplant worden. Zo ook het derde geslacht dat zeer zelden gevonden wordt en weinig bekend is.

Tijd.

Averonen bloeien in augustus en in september is hun zaad volgroeid om te verzamelen.

Naam.

Averone wordt in het Grieks en het Latijn *Abrotanum* genoemd en met die naam is het in de apotheken bekend. De Hoogduitsers noemen het Stabwurtz, Gertwurtz, Garthaglen, Schoswurtz, Kuttelcraut en Affrusch. De Fransen averonne en averoesne.

1. De grote averone wordt *Abrotum* thelij in het Grieks genoemd en in het Latijn *Abrotanum foemina*, dat is in onze taal averone wijfje, in Hoogduits Stabwurtz weiblin en in Frans averonne femelle.
2. De kleine heet in Grieks *Abrotanum arren*. In Latijn *Abrotanum mas*. In Hoogduits Stabwurtz menlijn. In Frans averone malle. In onze taal averone mannetje en kleine averone.
3. Het derde geslacht wordt door Hiëronymus Bock wolriekende Stabwurtz, dat is welriekende averone genoemd.

Natuur.

Alle averonen zijn van samengesteldheid warm en droog tot in de derde graad en fijn van substantie.

Kracht en werking.

Het zaad van averone dat droog en ruw gepoederd of in water of wijn gekookt en gedronken wordt is goed en helpt zeer diegenen die hun adem niet goed kunnen ophalen en de borst verstopt hebben, ook voor diegene die hun zenuwen getrokken en gespannen hebben, die last van jicht hebben, die hun water niet kunnen lossen en de vrouwen die hun menstruatie niet goed kunnen krijgen want door zijn subtiële kracht verdrijft het, verteert en scheidt het alle koude vochtigheid, slijm en taaie fluimen van de longen, nieren, blaas en baarmoeder die verstopt zijn.

Als averone in wijn gedaan en dit gedronken wordt is het goed tegen alle venijn die de mensen hinderlijk zijn en doodt de wormen.

De rook van averone verdrijft alle venijnig gedierte, zo ook waar de averone gelegd of gestrooid wordt. As van averone dat met olie van de wonderboom of van radijs of met andere zeer oude olie van olijven gemengd is geneest het uitvallen van het haar van het hoofd als het op het hoofd tweemaal daags in de zon of bij het vuur gestreken wordt. En als je het op die manier gebruikt dan laat het de baard die slecht groeit goed groeien en snel laten komen als de kin daarmee bestreken wordt.

Averone die met een gebraden kweeappel gemengd en op de ogen als een pleister gelegd wordt is goed tegen de oogzweren.

Met gerstemeel gemengd en tezamen gekookt laat het alle koude gezwollen scheiden en verdwijnen als het daar op gelegd wordt. Averone die met olie gemengd is waarmee het lichaam wordt bestreken is goed

tegen de koude huiveringen die net als een koorts mettertijd wederom komen.

Van averone schrijft Plinius dat als het onder het bed of kussen gelegd wordt het de lust tot de vrouwen verwekt en allerhande toverij verdrijft en overwint die zulk werk zouden kunnen tegen houden.

Hindernis.

Averone is zeer hinderlijk voor de maag en staat die zeer tegen en daarom wordt het door Galenus, prins der dokters, niet in het lichaam gegeven.

Zie verder: <http://volkoomenoudeherbariaenmedisch.nl> en : <http://www.volkoomen.nl/>